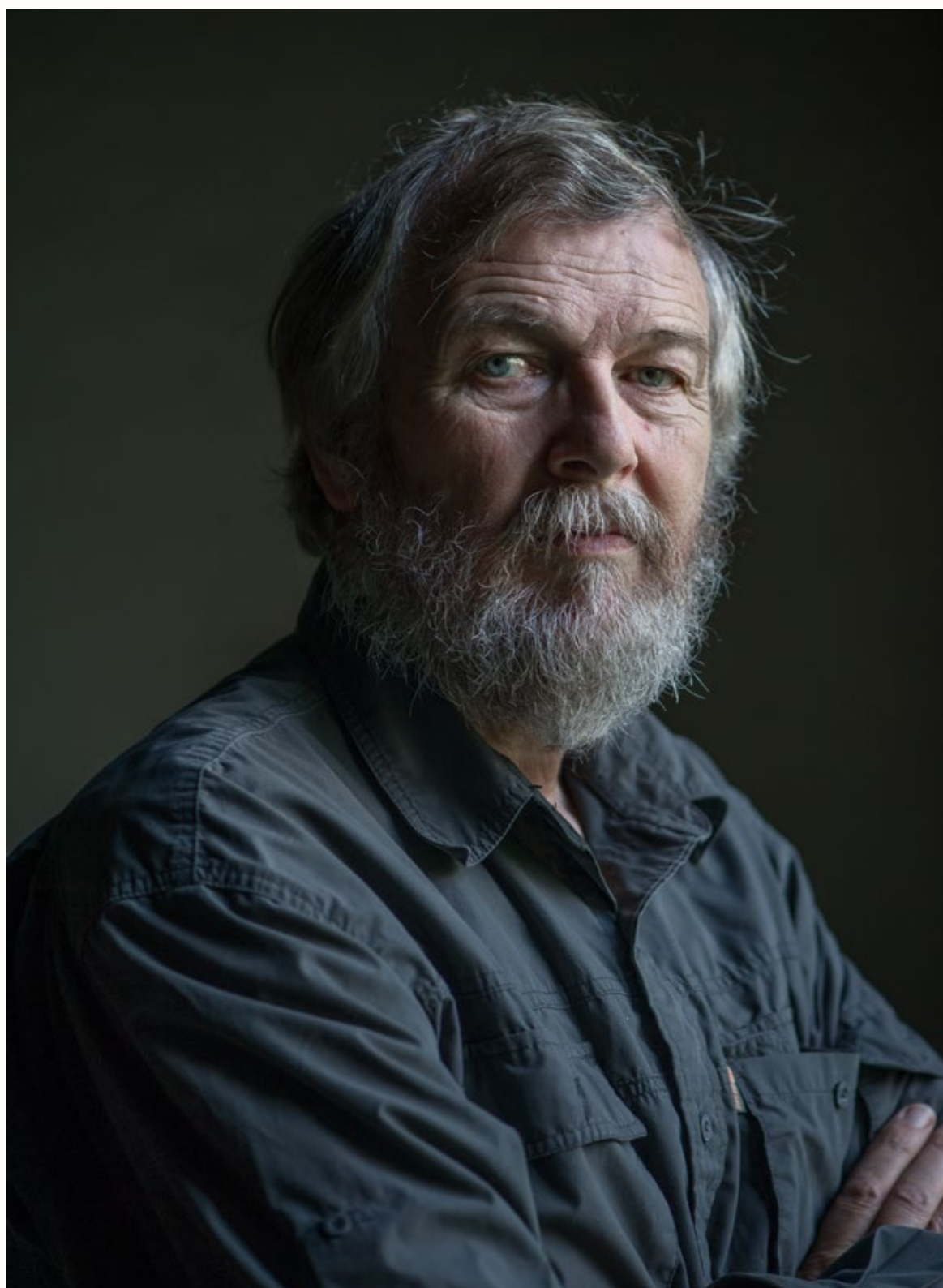

Henk Helmantel

een leven lang schilderen en verzamelen

Henk Helmantel

een leven lang schilderen en verzamelen

Eric Bos
Henk Helmantel
Diederik Kraaijpoel
Justin E. A. Kroesen
Rob Møhlmann
Loek Brons
Pieter Sijpersma
Benoît Mater
Henk Heideveld
Grietinus Harms
Hans van Seventer
Babs Helmantel
MARIKE MEIJER
Bob van den Boogert

Voorwoord	<i>Wim Ellens</i>	6	Foreword	Vorwort
De verbinding met het licht	<i>Eric Bos</i>	8	A dialogue with the light	Die Verbindung mit dem Licht
De reünie		14	The Reunion	Das Klassentreffen
Zijn Academietijd		18	His Academy Time	Seine Akademiezeit
De weg naar een kunstwerk	<i>Henk Helmantel</i>	20	The road to an artwork	Der Weg zu einem Kunstwerk
Techniek		22	Technique	Technik
Buitengewone gewoonte	<i>Diederik Kraaijpoel</i>	40	Out of the ordinary ordinariness	Aussergewöhnliche...
...niet ‘letterlijk’ ...		54	...not to be taken literally...	... nicht ‘wörtlich’...
Vergeestelijke kerkinterieurs	<i>Justin E. A. Kroesen</i>	60	Spiritualized Church interiors	Vergeistigte Kircheninterieurs
De reis van een groentestillevan	<i>Rob Möhlmann</i>	108	The journey of a still life with vegetables	Die Reise...
... in het Stedelijk?	<i>Loek Brons</i>	120	... Stedelijk museum...	... im Stedelijk Museum Amsterdam?
Gerechtigheid	<i>Pieter Sijpersma</i>	138	Justice	Gerechtigkeit
... op 30 april 1980		160	... April 30, 1980	... am 30. April 1980
... museale inspiratiebron	<i>Benoît Mater</i>	172	... museological inspiration	... museale Quelle der Inspiration
Meester en leerling	<i>Henk Heideveld</i>	188	Master and apprentice	Meister und Lehrling
Het merk Helmantel	<i>Grietinus Harms</i>	198	Helmantel, The Brand	Die Marke Helmantel
“Oóoll of Sweeden must seee this!”	<i>Hans van Severter</i>	222	“Oóoll of Sweeden must seee this!”	“Oóoll of...
De geschiedenis herleeft		236	Living History	Die Geschichte lebt
De geboorte van de verzameling	<i>Babs Helmantel</i>	242	The birth of a collection	Das entstehen einer Sammlung
Heiligen om bij stil te staan	<i>Marike Meijer</i>	254	Saints who give you pause for thought	Heilige bei denen...
De kunstcollectie...	<i>Bob van den Boogert</i>	268	The Art collection...	Die Kunstsammlung...
Biografie		284	Biography	Biographie
Index		292	Index	Index
De kerken...		296	The churches ...	Die Kirchen ...
Colofon		298	Colophon	Kolophon

Voorwoord

Henk leeft in “Museum De Weem” dat hij samen met zijn vrouw Babs creëerde. Een museum met heel veel schilderijen van zijn hand, maar in het voor- en tussenhuis, is alleen plaats voor werk van anderen. Hier vind je een uitgebreide verzameling schilderijen, een fantastische verzameling Romeins glas, middeleeuwse beelden, kasten en vele andere voorwerpen van museale kwaliteit. Deze verzameling is zelfs voor andere musea een bron van inspiratie.

“Een tocht naar “Museum De Weem” is een kleine pelgrimage. Hier heerst dezelfde sfeer als in zijn schilderijen. Hier is iets aanwezig wat we bijna vergeten waren”, stelt Eric Bos, een van de 17 schrijvers van dit boek. Bezoekers komen vaak van heinde en verre, sommigen denken dan Henk Helmantel als een soort kluisenaar aan te treffen. Niets is minder waar. Regelmatig treffen ze hem helemaal niet aan. Dan is hij op reis, op zoek naar de geheimen van een middeleeuws gebouw. Hij moet daarvoor steeds vaker naar het buitenland, in Nederland hebben die gebouwen voor Henk geen geheimen meer.

Helmantels schilderijen en zijn persoonlijkheid worden in dit boek door schrijvers van heel verschillend pluimage beschreven. Zo zegt de Japanse Musaaki Suzuki, muzikaal leider van het Bach Collegium Japan: “We moeten net als Bachs muziek, de schilderijen van Helmantel niet ‘letterlijk’ opvatten.” Drs. Loek Brons komt met - voor mij - het meest opzienbarende verhaal, een warm pleidooi voor een grote overzichtstentoonstelling in het Stedelijk Museum Amsterdam. Hij onderbouwt dit met 6 stevige argumenten. Het Groninger Museum is al om, nu het Stedelijk nog.

Bij Henk is inspiratie vaak niet gebonden aan één moment. Hij werkt gestaag, als een vastberaden doorzetter, aan zijn missie. Die missie openbaart zich in “Museum De Weem”.

Veel kijk- en leesplezier,

Wim Ellens, Uitgever

Foreword

Henk lives in “Museum De Weem”, which he created together with his wife Babs. A museum that contains many of his own paintings, although the front and middle sections of the house are reserved for work by others. This is where you can find an extensive collection of paintings, a wonderful collection of Roman glass, medieval statues, cupboards and many other objects of museum quality. This collection is even a source of inspiration for other museums.

A trip to “Museum De Weem” is a small pilgrimage. The ambiance that can be found here is the same as in his paintings. Here is something “something that we had almost forgotten” as Eric Bos puts it, one of the 20 writers of this book. Visitors come from far and wide, and some imagine that they will encounter Henk Helmantel here, as a sort of hermit. Nothing could be farther from the truth. Very often, he is not even home. Then he will be on his travels, hoping to unlock the secrets of a medieval building somewhere. Nowadays, this often takes him abroad, as the buildings in the Netherlands no longer hold any mysteries for Henk.

Helmantel’s paintings and his personal character are written about in this book by a great diversity of writers. The Japanese musician and conductor Musaaki Suzuki, the musical leader of the Bach Collegium Japan says, for example: “Helmantel’s paintings are not to be taken literally, neither is the music of Bach.” Loek Brons, MA has contributed the piece that, to me, is the most extraordinary: a passionate plea for a large retrospective exhibition in the Stedelijk Museum Amsterdam. He underpins this with 6 substantial threads of argument. The Groninger Museum has come around, so now it’s the turn of the Stedelijk.

Henk’s inspiration is not always related to one particular moment. He works incessantly on his mission, a determined go-getter. This mission reveals itself at “Museum De Weem”.

We hope this book will bring you a great deal of pleasure.

Wim Ellens, Publisher

Vorwort

Henk Helmantel lebt im “Museum De Weem”, das er zusammen mit seiner Frau Babs geschaffen hat. “De Weem” ist ein Museum mit sehr vielen Gemälden von Henk selbst, aber das Vorder- und das Zwischenhaus der ehemaligen Pfarrei-mit-Bauernhof sind ausschließlich anderen Künstlern vorbehalten. Hier finden sich eine umfangreiche Gemäldesammlung, eine fantastische Sammlung römischer Gläser, mittelalterliche Skulpturen, Truhen und Schränke, und viele andere Gegenstände von hoher Qualität und hohem musealen Wert. Die Sammlung ist auch für andere Museen eine Quelle der Inspiration.

“Ein Besuch im “Museum De Weem” ist eine kleine Wallfahrt. Man findet dort die selbe Atmosphäre wie in Helmantels Gemälden. Es gibt da etwas, das wir beinahe vergessen hatten.” So fasst es Eric Bos zusammen, einer der siebzehn Autoren dieses Buches. Die Besucher kommen von nah und fern, und einige erwarten, dass Henk Helmantel ihnen als eine Art Eremit gegenübertritt. Ganz im Gegenteil! Ganz oft begegnet man ihm gar nicht, weil er wieder einmal auf Reisen ist, auf der Suche nach dem Geheimnis eines mittelalterlichen Gebäudes. Inzwischen muss er dafür immer öfter ins Ausland reisen, denn in den Niederlanden haben die Gebäude für Henk keine Geheimnisse mehr. Helmantels Gemälde und Helmantels Persönlichkeit werden in diesem Buch von Autoren mit sehr verschiedenem Hintergrund beleuchtet. Der Japaner Musaaki Suzuki, musikalischer Leiter des ‘Bach Collegiums Japan’ sagt: “Wir sollten Helmantels Gemälde genauso wie auch Bachs Musik nicht ‘wörtlich’ nehmen.” Für mich persönlich ist der Beitrag von Drs. Loek Brons die aufsehenerregendste Geschichte: es ist ein warmes Plädoyer für eine große Helmantel-Übersichtsausstellung im Stedelijk Museum Amsterdam. Er führt dazu sechs kraftvolle Argumente an. Das Groninger Museum ist mit dem Ankauf eines Gemäldes bereits umgeschwenkt, jetzt wäre das Stedelijk Museum an der Reihe.

Bei Henk lässt sich die Inspiration oft nicht an einem bestimmten Moment festmachen. Er arbeitet stetig und unaufhaltsam an seiner Mission. Diese Mission offenbart sich uns im “Museum De Weem”.

Viel Vergnügen beim Anschauen und Lesen.

Wim Ellens, Verlagsleiter Art Revisited

De verbinding met het licht

Het eigentijdse Realisme van Henk Helmantel

Henk Helmantel schildert al zijn leven lang hoofdzakelijk stillevens. En interieurs van kerken en kloosters. Twee onderwerpen waarin hij het beste van zijn kunnen laat zien. Elk jaar stelt hij een tentoonstelling samen van zijn schilderijen in het bijgebouw van zijn woning, de voormalige pastorie van de naastgelegen Andreaskerk. Van heinde en verre komen mensen hiernaartoe om zijn werk te zien. En om de maker ervan persoonlijk de hand te kunnen schudden. Maar ze komen ook om iets anders. Om het gebouw, de plek, de wierde waar Westeremden op gebouwd is, naar dat lege Groninger land. Een tocht naar Museum de Weem is een kleine pelgrimage. Waartoe?

In zijn stillevens heerst dezelfde sfeer als in zijn kerkinterieurs en in het gebouw waar ze te zien zijn. Je hoeft niet gelovig te zijn om die sfeer te kunnen proeven. Je krijgt de neiging wat zachter te praten. Hier, op deze plek, is iets aanwezig wat we bijna vergeten waren. Zelfs al zijn we geen Christen, we kennen wel het gevoel van contemplatie. Je wordt even uit je gewone omgeving gehaald en je ervaart iets wat verwant is aan meditatie. Daar nodigt het werk van de kunstenaar toe uit. Het lijken alleen maar perfect geschilderde stillevens: potten- en pannenkunst om het oneerbiedig te zeggen. Maar het gaat niet om die potten en pannen, het gaat ook niet om de perfectie, niet om het ‘net echt’. Het gaat om wat ze uitstralen, om hun verhaal. Ze vertellen met elkaar, zoals ze staan opgesteld, het verhaal van hun verleden. Aan elkaar en aan ons. En allemaal zijn ze gevangen in een strijklicht dat op bijna elk stilleven van dezelfde kant komt, door het raam van Helmantels atelier. Ze zijn niet zo eenvoudig en kleurarm als de stillevens van Giorgio Morandi. Maar er is iets wat ze daarmee verbindt. Dat is dat ze uit hun omgeving zijn gehaald en deel uitmaken van een nieuwe wereld. De wereld van Henk Helmantel. Welk verhaal vertellen ze ons?

Contemplatie

We staan voor een van zijn nieuwste kerkinterieurs. Dat van de Pieterskerk in Utrecht, een romaanse kerk met een gotische absis. Daar stroomt het licht naar binnen. Zo gedempt als het licht in het romaanse deel van de kerk is, zo stralend is het in de absis aanwezig. We lopen stiekem even naar binnen en kijken langs de pilaren omhoog. Zo ruimtelijk is alles en tegelijk zo intiem, een intimiteit die we nog sterker ervaren bij de schilderijen van kloosters als in Le Thoronet en in Pontigny. Die gebouwen staan daar zomaar. Net als de stillevenattributen gaan ze een connectie aan met het licht door de ramen. Je voelt je er in een andere wereld. Het oeuvre van Henk Helmantel lijkt niet anders te zijn dan een exacte weergave van ruimtes en opstellingen. Lichtstudies en wat licht met kleur doet. Welke rol de kleur rood in zijn werk speelt. Hoe alles met elkaar verbonden wordt door de atmosfeer. Maar we hebben al ervaren dat er meer aan de hand is. Contemplatie, meditatie hebben we al genoemd. De aanwezigheid van God?

Godsbeleving

Misschien kunnen we zeggen dat de schilderkunst van Henk Helmantel verwant is aan de composities van Johann Sebastian Bach, waar hij een groot liefhebber

A dialogue with the light

Henk Helmantel and his contemporary realism

Throughout his life, Henk Helmantel has mostly painted still lifes and the interiors of churches and monasteries. These are two subjects that allow his talents to shine. Each year, he compiles an exhibition of his paintings in the outhouse of his home, the former Weem or Parsonage of the adjacent Andreas church. Museum De Weem. People come to the Weem in Westeremden from far and wide, to see his work, to meet the artist in person and to shake his hand. But they also go there for another reason. To see the building and the location, the wierde or dwelling mound, on which Westeremden was built, and to see the empty Groningen landscape. A trip to Museum de Weem is a little pilgrimage. But to where does it lead exactly?

His still lifes are characterised by the same atmosphere that permeates both the church interiors and the building in which they are exhibited. You do not have to be religious to sense this atmosphere. You feel inclined to talk in a hushed voice. Here, in this space, is something that we had almost forgotten. Even if we do not call ourselves Christians, we do know the sensation of contemplation. You are spirited away from your usual environment for a short time, and you experience something that is akin to meditation. This is what the artist’s work encourages you to do. The paintings appear to be no more than perfectly executed still lifes: just paintings of pots and pans, to put it irreverently. But it is not about the pots and pans, nor is it about perfection or being ‘just like the real thing’. It is about what they have to say: it’s about their history. Grouped together in that particular way, they combine to tell the story of their past, to each other and to us. And they are all captured within the oblique light that almost always shines from the same direction, through the window of his studio. They are neither as modest nor as pallid as the still lifes by Giorgio Morandi, though there is a certain similarity. This is because they have been removed from their own surroundings and are now part of a new world. The world of Henk Helmantel. What story do they tell?

Contemplation

We are standing before one of his most recent church interiors, of the Sint-Pieterskerk in Utrecht, a Romanesque church with a Gothic apse. The light streams in from here. The light is as muted in the Romanesque part of the church as it is radiant in the apse. We tiptoe inside and look upwards, our eyes following the lines of the columns. It is all so ethereal and yet at the same time so intimate: a sense of intimacy that we experience even more strongly in the paintings of monasteries such as Le Tholonet and Pontigny. The buildings seem to stand there for no particular reason, yet just like the objects in the still lifes, they enter into a dialogue with the light that shines through the windows. You feel as though you have stepped into another world. Henk Helmantel’s oeuvre might give the impression that it is no more than a highly accurate representation of spaces and compositions of objects. Studies in light and what light does to colours. The role of the colour red in his work. How everything is connected by atmosphere.

But we have already experienced that there is more going on here, and we have already mentioned contemplation and meditation. The presence of God, perhaps?

Die Verbindung mit dem Licht

Der zeitgenössische Realismus von Henk Helmantel

Henk Helmantel malt schon sein Leben lang vor allem Stilleben. Und Interieurs von Kirchen und Klöstern. Zwei Themen, bei denen er uns das beste seiner Kunst und seines Könnens sehen lässt. Jedes Jahr stellt er eine Ausstellung seiner Gemälde im Nebengebäude seines Hauses zusammen, dem früheren Pastorat der benachbarten Andreaskirche. Von nah und fern kommen Besucher an diesen Ort um sein Werk zu sehen. Und um dem Künstler persönlich die Hand schütteln zu können. Aber sie kommen auch noch wegen etwas anderem. Wegen des Gebäudes, des Ortes, der Warft auf der Westeremden gebaut ist, kommen sie in dieses leere Groningerland. Eine Reise zum Museum ‘De Weem’ ist eine kleine Wallfahrt. Zu welchem Zweck?

In seinen Stilleben herrscht dieselbe Atmosphäre wie in seinen Kircheninterieurs und wie in dem Gebäude, in dem sie zu sehen sind. Man muß nicht gläubig sein, um diese Atmosphäre spüren zu können. Man beginnt etwas leiser zu reden. Hier, an diesem Ort, gibt es etwas das wir beinahe vergessen hatten. Auch wenn wir keine Christen sind, kennen wir doch das Gefühl und den

Zustand der Kontemplation. Man wird kurz aus seiner gewohnten Umgebung geholt und erfährt etwas, das der Meditation verwandt ist. Dazu lädt das Werk des Künstlers ein. Es scheinen nur perfekt gemalte Stilleben zu sein: Krug- und Topfkunst, um es einmal respektlos zu sagen. Aber es geht nicht um die Krüge und Töpfe, es geht auch nicht um die Perfektion, nicht um das ‘ganz wie in echt’. Es geht darum, was sie ausstrahlen, es geht um ihre Geschichte. Sie erzählen alle zusammen, so wie sie beieinander stehen, die Geschichte ihrer Vergangenheit. Sie erzählen sie einander und sie erzählen sie uns. Und alle sind sie gefangen in einem Streiflicht, das auf beinahe jedem Stilleben von derselben Seite kommt, durch das Fenster von Helmantels Atelier. Sie sind nicht so einfach und farbarm wie jene auf den Stilleben von Giorgio Morandi. Aber es gibt doch etwas, das sie mit jenen verbindet: sie wurden aus ihrer Umgebung herausgelöst um Teil einer neuen Welt zu werden. Der Welt von Henk Helmantel.

Welche Geschichte erzählen sie uns?

Kontemplation

Wir stehen vor einem seiner neuesten Kircheninterieurs, dem der Pieterskirche in Utrecht, einer romanischen Kirche mit einer gotischen Apsis. Da strömt das

Stilleven met sierkalebassen 2004, 80 x 122 cm

Stillevan in rode kast 1978, 95 x 122 cm

Stillevan met sierkalebassen 1997, 122 x 145 cm

Vergeestelijke kerkinterieurs

Het werk van Henk Helmantel wordt vaak vergeleken met dat van de zeventiende-eeuwse kerkschilder Pieter Saenredam. Van Saenredam zijn zo'n vijftig olieverfschilderijen bewaard gebleven; een aantal dat Helmantel al ruimschoots gepasseerd is. In het oeuvre van beide protestantse kunstenaars spelen de interieurs van middeleeuwse kerken een hoofdrol. Zoals Saenredam de bijzondere dieptewerking in kerkgebouwen nauwkeurig probeerde vast te leggen, zijn ook de kerkinterieurs van Helmantel van een fotografische precisie.

Maar er zijn ook wezenlijke verschillen tussen de schilderijen van Saenredam en het werk van Henk Helmantel aan te wijzen. In Saenredams kerken lopen overal mensen rond en ook zien we hier en daar een hondje, als nietige wezentjes is een kolossale ruimte. In de kerken van Helmantel treffen we vrijwel nergens levende wezens aan, waardoor de ruimten vooral stilte lijken te verbeelden. Saenredam leefde kort na de Reformatie, toen de gebouwen van hun oorspronkelijke inrichting waren ontdaan. Daardoor kwam de perspectiefwerking van de gebouwen als nooit tevoren tot zijn recht, en hier lijkt het de schilder dan ook vooral om te doen geweest te zijn. Waar Saenredam vooral op zoek was naar het majestueuze van het naakte kerkinterieur, gaat het Helmantel veeleer om het intieme, verstilde ervan.

Middeleeuwen

Henk Helmantel zoekt en vindt zijn spiritualiteit voornamelijk in de Middeleeuwen. Alle kerken waarvan hij het interieur heeft vastgelegd zijn romaans of gotisch, gebouwd tussen de tiende en de zestiende eeuw. Hij schilderde er vele in zijn eigen Groningerland, maar ook in Friesland, Utrecht en Holland, in Zuid-Frankrijk, Duitsland, Noorwegen, Zweden en Tsjechië. Tot zijn bekendste werken behoort het interieur van de romaanse kerk in het Friese Bozum met de dertiende-eeuwse *Majestas Christi* in de absis. Hij schilderde het zelfs tweemaal. Deze schilderijen zijn eigenlijk a-typisch voor Helmantels werk omdat ze een blik in het hoogkoor tonen, zoals een kerk 'bedoeld' is om gezien te worden. Meestal echter is Helmantels blik naar elders gekeerd, naar stillere plekken in het kerkgebouw.

Verstilling

De grootste fascinatie van Henk Helmantel gaat uit naar de zijruimten van oude kerken, waar het schemerig is en waar geluiden slechts gedempt doorklinken. Hij kiest niet voor het hoogkoor, maar voor een besloten zijkapel of een lage zijbeuk. In het voormalige klooster van Ter Apel schilderde hij een venster in de kruisgang en een doorkijkje vanuit een halfduistere zijruimte naar de lichtere kloostergang. Voor dit sfeervolle monument, het enige middeleeuwse plattelandsklooster dat in Nederland bewaard is gebleven, heeft Henk Helmantel altijd een grote voorliefde gekoesterd. Sinds enkele jaren is een deel van zijn collectie middeleeuwse objecten er in langdurig bruikleen tentoongesteld.

In de Sint-Bavokerk in Haarlem, waarvan het grootse schip herhaaldelijk door Saenredam werd geschilderd, koos Helmantel voor een zijkapel, sober en zonder opsmuk, met slechts een hangende kroon en een klein houten kastje in de muur. Ook voelt Helmantel zich sterk aangetrokken door crypten, letterlijk

Spiritualized Church interiors

Henk Helmantel's work is often compared to that of the 17th Century church painter Pieter Saenredam. About 50 of Saenredam's oil paintings survive today, a figure that Helmantel now comfortably surpasses. The interiors of medieval churches play a leading role in the work of both of these Protestant artists. Helmantel's church interiors are created with almost photographic precision, comparable to the way that Saenredam tried to capture accurately the extraordinary sense of depth inside these buildings.

However, there are significant differences to be observed between the paintings of Saenredam and Helmantel. In Saenredam's churches there are people everywhere, and often one or two dogs, which appear as insignificant beings in a colossal space. Helmantel's churches are mostly empty of living beings: this allows the space to project a sensation of stillness. Saenredam lived in the period following the Reformation, at a time when the buildings had been stripped of their original decorations. That allowed the sense of perspective to become more apparent than ever before, and this appears to have been of primary interest to the painter. Saenredam was mostly concerned with the majestic appearance of the church interior, whereas Helmantel concentrates more on the intimacy and peacefulness of the scene.

Middle Ages

Henk Helmantel looks to and finds his spirituality primarily in medieval times. Each of the churches whose interiors he has painted is either Romanesque or Gothic, and built between the 10th and 16th Centuries. He has painted many in his own Groningerland region, but also in Friesland, Utrecht and the provinces of North and South Holland, as well as the South of France, Germany, Norway and the Czech Republic. One of his most well known works is the interior of the Romanesque church in Bozum, Friesland, including its 13th Century *Majestas Christi* in the apse. In fact, he painted this subject twice. These paintings are atypical of Helmantel in as much as they offer a view of the chancel, in the way that a church is usually "meant" to be viewed. In general, Helmantel's gaze is turned towards other, more serene spots within the church.

Stillness

Henk Helmantel's principal fascination is for the side areas of old churches, where there are shadows and where sounds are hushed. He is not concerned with the chancel, but rather with a secluded side chapel or a low side aisle. He painted a window in the cloister of the former monastery at Ter Apel, with a view from a half-observed side area onto the more brightly lit ambulatory. Henk Helmantel has always had a special love for this atmospheric monument, the only medieval countryside monastery that has survived in the Netherlands. For a number of years now, a part of his collection of medieval objects has been housed within its walls, exhibited on a long-term loan. When painting the Sint-Bavokerk in Haarlem, where the largest nave was frequently painted by Saenredam, Helmantel chose a side chapel, sober and unadorned, with only a hanging chandelier and a small wooden cupboard in the wall. Crypts also fascinate Helmantel: they are, literally, 'hidden spaces' in the ground. He has mostly visited and painted such dimly lit vaults in Germany.

Het koor van de kerk in Bozum (12e eeuw) 1976, 101 x 80 cm

‘verborgen ruimten’ onder de grond. Deze mysterieuze halfduistere krochten bezocht en schilderde hij met name in Duitsland.

Perspectief

Naast onverwachte standplaatsen hanteert Helmantel vaak ook een eigenzinnig perspectief. Nu eens kijken we langs schippijlers naar het westen, dan weer vanuit het koor naar de opgang van een preekstoel. In Leermens is de blik gericht naar het noordoosten, in de richting van dwarspand en koor, en in de Utrechtse Sint-Pieterskerk kijken we tussen de zuilen door naar het hoge dwarspand waar een hardstenen doopvont de aandacht trekt.

Op een schilderij van de Sint-Joriskerk in Amersfoort uit 1978 kijken we vanuit een schemerige zijbeuk schuin door het schip, waardoor zelfs mensen die die kerk goed kennen gedesoriënteerd zullen raken.

Altaar

Uit alle calvinistische kerken werden de altaren bij de Reformatie verwijderd. Dat geldt niet voor lutherse kerken, waar men voor het avondmaal gebruik bleef maken van het middeleeuwse altaar in het koor. Intrigerend is dat Helmantel in de lutherse kerken die hij vastlegde het altaar steeds net niet of nauwelijks laat zien. In de romaanse Liebfrauen-kerk in Halberstadt gaat de blik schuin voor het koor langs, waarbij zich slechts laat vermoeden wat zich achter het metalen koorhek bevindt. In de kerk van het Ostfriese Holtrop zien we slechts

Perspective

In addition to his unexpected viewpoints, Helmantel often selects a distinctive perspective. One moment we are looking past nave columns to the West, the next moment we are looking from the chancel towards the steps of a pulpit. In Leermens, our gaze is trained on the Northeast, towards the transverse section and the chancel, and in the Sint-Pieterskerk in Utrecht we look between the columns towards a high transverse section, which is dominated by a hard stone baptismal font. A painting of the Sint-Joriskerk in Amersfoort from 1978 allows us to look out at an angle from a dimly lit side aisle towards the nave, which can be disorientating to even those who know the church well.

Altar

During the Reformation, the altars were removed from every Calvinist church. This was not the case for Lutheran churches, where the medieval altar in the chancel was still used for Holy Communion. It is intriguing that Helmantel only rarely offers us a glimpse of the altar in the Lutheran churches that he paints. In the Romanesque Liebfrauen-kerk in Halberstadt our gaze is directed across the front of the chancel, which only allows us to guess at what is behind the metal choir screen. We see only one corner of the altar in the church in Holtrop in Ostfriesland, as we regard the wall that separates the chancel from the nave. Helmantel's painting is a powerful evocation of a medieval choir.

If we see the altar as the point of focus in every medieval church, then the pews are the altars in Helmantel's churches. Sometimes they attract attention with their bright red colours. The painting of the Romanesque apse in Bozum shows us two enclosed pews that balance each other out, on either side of the Communion table. The late Gothic pew from Helmantel's collection has pride of place in front of the Eastern wall of the choir in the church in his home village of Westeremden.

Surprising

Henk Helmantel's paintings even offer surprising insights to people who know the churches of Groningen well. Sometimes the point of view is at an angle to the wall, a viewpoint that is rarely chosen by photographers, which allows us to experience details in the stonework and the alcoves in the walls in a new light. Just as in his still lifes, the ravages of time and decay are not hidden: Helmantel will not gloss over traces of damp in a wall. In Krewerd he shows us the unusual incidence of light under the late Romanesque rood loft; in the Nicolaikerk in Appingedam he paints a frontal view of the North wall of the choir including a window, an alcove, a wall column and a Eucharist-Sacrament's alcove, with, in the centre, an intriguing glimpse into the adjoining sacristy. These perspectives are quite startling to even the most die-hard experts and lovers of old Groningen churches.

Imagination

As a scientist who is specialised in the study of old churches, I know that no research can be conducted without using your imagination. Henk Helmantel's powerful artistic imagination ensures that his oeuvre is also valuable for scientific purposes. A recent painting of the Sint-Pieterskerk in Utrecht shows the space without the banks of pews that dominate the church's interior, thus allowing the rhythm of the sandstone columns and the raised choir pride

Vergeistigte Kircheninterieurs

Das Werk von Henk Helmantel wird oft mit dem des Kirchenmalers Pieter Saenredam aus dem 17. Jahrhundert verglichen. Von Saenredam sind etwa fünfzig Ölgemälde erhalten geblieben; eine Anzahl die Helmantel inzwischen weit hinter sich gelassen hat. Im Oeuvre beider protestantischen Künstler spielen die Interieurs mittelalterlicher Kirchen eine Hauptrolle. So wie Saenredam versuchte die besondere Tiefenwirkung in Kirchen ganz genau festzuhalten, so zeigen auch die Kircheninterieurs von Helmantel eine fotografische Präzision.

Aber man kann auch wesentliche Unterschiede zwischen den Gemälden von Saenredam und dem Werk von Henk Helmantel aufzeigen. In Saenredams Kirchen laufen überall Menschen herum, wir sehen sogar hier und da ein Hündchen, als nichtig-kleine Wesen in einem riesengroßen Raum. In Helmantels Kirchen finden sich praktisch nirgendwo lebende Geschöpfe, wodurch die Räume vor allem die Stille darzustellen scheinen. Saenredam lebte kurz nach der Reformation, als die ursprüngliche Einrichtung der Kirchengebäude entfernt worden war. Dadurch kam die Perspektivwirkung der Gebäude zur Geltung wie noch nie zuvor, und das ist es scheinbar auch worum es dem Maler vor allem ging. Während Saenredam vor allem auf der Suche war nach dem Majestätischen im entblößten Kircheninterieur, geht es Helmantel viel mehr um die Intimität und die Stille.

Mittelalter

Henk Helmantel sucht und findet seine Spiritualität insbesondere im Mittelalter. Alle Kirchen von denen er das Interieur festgehalten hat sind romanisch oder gotisch, gebaut zwischen dem 10. und 16. Jahrhundert. Er malte viele Kirchen in seiner Heimat, dem Groningerland, aber auch in Friesland, Utrecht und Holland, in Südfrankreich, Deutschland, Norwegen und Tschechien. Zu seinen bekanntesten Arbeiten gehört das Interieur der romanischen Kirche im friesischen Bozum, mit der *Majestas Christi* aus dem 13. Jahrhundert in der Apsis. Dieses Interieur malte er sogar zweimal. Diese Gemälde sind eigentlich atypisch für Helmantels Werk, weil sie einen Blick in den Hochchor zeigen, die Blickrichtung die vom Besucher einer Kirche ‘erwartet’ wird. Meistens wendet sich Helmantels Blick freilich woanders hin, zu stilleren Stellen im Kirchengebäude.

In die Stille

Die größte Faszination geht für Henk Helmantel von den Seitenräumen alter Kirchen aus, dort wo es schummerig ist und wo Geräusche nur gedämpft ankommen. Er entscheidet sich nicht für den Hochchor, sondern für eine abgeschlossene Seitenkapelle oder ein niedriges Seitenschiff. Im früheren Kloster von Ter Apel in Ost-Groningen malte er ein Fenster im Kreuzgang, und einen Durchblick aus einem halbdunklen Seitenraum in den helleren Klostergang. Für dieses stimmungsvolle Monument, das einzig erhaltene mittelalterliche Landkloster der Niederlande, hat Henk Helmantel schon immer eine große Vorliebe gehegt. Seit einigen Jahren wird ein Teil seiner Sammlung mittelalterlicher Gegenstände dort als Dauerleihgabe ausgestellt. In der Sankt-Bavokirche in Haarlem, deren großartiges Kirchenschiff des öfteren von Saenredam gemalt wurde, entschied sich Helmantel für eine Seitenkapelle,

schlicht und schmucklos, nur mit einem hängenden Kronleuchter und einem kleinen hölzernen Kästchen in der Wand. Helmantel fühlt sich auch von Krypten sehr angezogen, wörtlich ‘verborgene Räume’ unter der Erde. Diese mysteriösen halbdunklen Höhlen besuchte und malte er besonders in Deutschland.

Perspektive

Außer unerwarteten Beobachtungsorten wählt Helmantel oft auch eine eigenwillige Blickrichtung. Einmal schauen wir entlang der Pfeiler gen Westen durch das Kirchenschiff, dann wieder vom Chor aus zum Ausgang der Kanzel. In Leermens richtet sich der Blick nach Nordosten, in die Richtung von Querschiff und Chor, und in der Utrechter Sankt-Pieterskirche schauen wir zwischen den Säulen durch zum hohen Querschiff, in dem ein Taufbecken aus Quadersteinen unsere Aufmerksamkeit auf sich zieht. Auf einem Gemälde der Sankt-Joriskirche in Amersfoort von 1978 schauen wir von einem düsteren Seitenschiff aus schräg durch das Mittelschiff, was wohl auch diejenigen verwirren wird die die Kirche gut kennen.

Altar

Aus allen calvinistischen Kirchen wurden im Zuge der Reformation die Altäre entfernt. Dies gilt nicht für die lutherischen Kirchen, in denen man für das Abendmahl weiterhin den mittelalterlichen Altar im Chorraum benutzte. Es ist faszinierend, dass Helmantel in den lutherischen Kirchen die er malte den Altar immer gerade nicht oder jedenfalls so gut wie nicht zeigt. In der

een hoekje van het altaar, terwijl we kijken naar de wand die het koor van het schip scheidt.

Op dit schilderij weet Helmantel de besloten sfeer in een middeleeuwse koorruimte heel indringend op te roepen. Als we het altaar beschouwen als het brandpunt van de aandacht in iedere middeleeuwse kerk, dan zijn zitbanken de altaren in Helmantels kerken. Meer dan eens trekken ze door hun felrode kleur de aandacht. Op het schilderij van de romaanse absis in Bozum houden twee gesloten banken elkaar in evenwicht aan weerszijden van de avondmaalstafel. In het koor van de kerk in Helmantels eigen woonplaats Westeremden prijkt de hoge laatgotische bank uit zijn eigen collectie prominent voor de oostwand van het koor.

Verrassend

Zelfs voor de kenners van de Groninger kerken leveren de schilderijen van Henk Helmantel verrassende inzichten op. Soms richt de blik zich dwars op de muur, een hoek die maar zelden door fotografen wordt gekozen, waardoor we de details in het metselwerk en de nissen in de wand opeens op een heel andere manier waarnemen. Zoals ook in zijn stillevens mogen de tand des tijds en het verval gezien worden; vochtwerking in een muur wordt door Helmantel niet verbloemd. In Krewerd toont hij ons de bijzondere lichtval onder het laat-romaanse doksaal; in de Nicolaikerk van Appingedam schilderde hij een frontaal aanzicht van de noordwand van het koor met een venster, sparnis, muurpijler en sacramentsnis, met in het midden een intrigerend doorkijkje naar de naastgelegen sacristie. Zelfs voor doorgewinterde kenners en liefhebbers van de oude Groninger kerken zijn perspectieven als deze heel verrassend.

Verbeeldingskracht

Als wetenschapper gespecialiseerd in de studie van oude kerken weet ik dat onderzoek nooit zonder verbeelding kan. Door de sterke verbeeldingskracht van Henk Helmantel als schilder is zijn oeuvre ook voor de wetenschap van belang. Op een recent schilderij van de Sint-Pieterskerk in Utrecht is de ruimte weergegeven zonder de bankenblokken die het interieurbeeld ter plaatse beheersen, waardoor de ritmiek van de zandstenen zuilen en het verhoogde koor veel beter tot hun recht komen. In 2011 schilderde hij het interieur van de kerk in Leermens met een gereconstrueerd doksaal, waarvan in werkelijkheid maar een klein deel bewaard gebleven is. Tijdens lezingen en colleges is dit schilderij een zeer geschikt hulpmiddel gebleken voor de beeldvorming van het oorspronkelijke interieurbeeld van de Ommelander plattelandskerken. Sommige andere schilderijen hebben zelf historische waarde gekregen doordat ze inmiddels verdwenen situaties verbeelden.

Door zijn vakmanschap en verbeeldingskracht weet Henk Helmantel de bijzondere sfeer van middeleeuwse kerkgebouwen op een heel indringende manier op te roepen. Maar het is vooral zijn gevoeligheid voor de spiritualiteit van ruimte, licht en stilte waarmee hij vensters weet te openen naar een achterliggende, vergeestelijkte werkelijkheid die de traditionele grenzen tussen katholiek en protestants overstijgt.

Justin E.A. Kroesen
universitair docent Kunstgeschiedenis van het Christendom
Rijksuniversiteit Groningen

of place. In 2011 he painted the interior of the church in Leemens with a recreated rood loft, of which in fact only a small part has been preserved. This painting has proved to be an ideal aid for creating a picture of the original interior of Ommelander country churches during readings and lectures. Other paintings have acquired historical importance as they portray subject matter that has now disappeared.

Henk Helmantel uses his craftsmanship and the power of his imagination to invoke potently the special atmosphere of medieval church buildings. But first and foremost, his sensitivity to the spirituality of a space and to its light and stillness allows him to open windows onto an underlying, spiritualized reality that transcends the traditional boundaries between Catholic and Protestant.

Justin E.A. Kroesen
professor of Cultural History of Christianity
University of Groningen

romanischen Liebfrauenkirche in Halberstadt geht der Blick schräg vor dem Chorraum vorbei, wobei man nur vermuten kann was sich hinter dem eisernen Chorgitter befindet. In der Kirche im ostfriesischen Holtrop sehen wir nur eine kleine Ecke vom Altar, während wir auf die Mauer schauen die den Chor vom Kirchenschiff trennt.

Mit diesem Gemälde kann Helmantel die in sich abgeschlossene Stimmung eines mittelalterlichen Chorraumes sehr eindringlich hervorrufen. Wenn wir den Altar als Brennpunkt der Aufmerksamkeit einer jeden mittelalterlichen Kirche ansehen, dann sind die Kirchenbänke die Altäre in Helmantels Kirchen. Mehr als einmal ziehen sie mit ihrer knallroten Farbe die Aufmerksamkeit auf sich. Auf dem Gemälde der romanischen Apsis in Bozum halten sich zwei geschlossene Kirchengestühle beiderseits der Abendmahlstafel kompositorisch im Gleichgewicht. Im Chorraum der Kirche in Helmantels Wohnort Westeremden prangt die hohe spätgotische Kirchenbank aus seiner eigenen Sammlung prominent vor der Ostwand des Chors.

Überraschend

Selbst für die Kenner der Groninger Kirchen bieten Henk Helmantels Gemälde überraschende Aussichten und Einsichten. Manchmal richtet sich der Blick schräg auf die Wand, eine Blickrichtung die Fotografen selten wählen, wodurch wir die Details im Mauerwerk und die Nischen in der Wand auf einmal auf eine ganz andere Art und Weise wahrnehmen. Genau wie auch in seinen Stilleben darf man den Zahn der Zeit und den Zerfall hier sehen. Die Spuren der Feuchtigkeit in einer Mauer werden von Helmantel nicht verblümt. In Krewerd zeigt er uns den besonderen Lichteinfall unter dem spätromanischen Doksaal. In der Nicolaikirche von Appingedam malte er eine frontale Ansicht der Chor-Nordwand mit einem Fenster, einer blinden Nische, Pfeilern und der Sakramentsnische, und in der Mitte mit einem faszinierenden Durchblick in die benachbarte Sakristei. Auch für gestandene Kenner und Liebhaber der alten Groninger Kirchen sind das sehr überraschende Perspektiven.

Vorstellungsvermögen

Als Wissenschaftler, der sich auf das Studium alter Kirchen spezialisiert hat, weiß ich dass Forschung ohne eine Vorstellung unmöglich ist. Durch das große Vorstellungsvermögen von Henk Helmantel als Maler ist sein Oeuvre auch für die Wissenschaft wichtig. Auf einem jüngeren Gemälde der Sankt-Pieterskerke in Utrecht ist der Raum ohne die Blöcke der Kirchenbänke wiedergegeben, die das Kircheninnere gegenwärtig beherrschen, wodurch die Rhythmik der Sandsteinsäulen und der erhöhte Chorraum viel besser zur Geltung kommen. 2011 malte er das Interieur der Kirche in Leermens, mit einem rekonstruierten Doksaal, von dem in der Wirklichkeit aber nur ein kleiner Teil erhalten ist. Bei Vorträgen und Vorlesungen hat sich dieses Gemälde als eine sehr nützliche Hilfe erwiesen um sich eine Vorstellung vom ursprünglichen Interieurbild der Dorfkirchen in der Provinz Groningen zu machen. Einige andere Gemälde haben sogar einen eigenen historischen Wert bekommen weil sie inzwischen verschwundene Ansichten darstellen.

Durch sein handwerkliches Können und sein Vorstellungsvermögen kann Henk Helmantel die besondere Atmosphäre mittelalterlicher Kirchengebäude auf eine sehr eindringliche Weise hervorrufen. Aber es ist vor allem sein Gefühl für die Spiritualität von Raum, Licht und Stille, mit dem er Fenster in eine tiefer liegende vergeistigte Wirklichkeit öffnet, die die traditionellen Grenzen zwischen katholisch und protestantisch überwindet.

Justin E.A. Kroesen
Ass. Professor für die Kunstgeschichte des Christentums
Universität Groningen

De kerk te Leermens met 14e eeuwse doxaal 2011
147 x 122 cm

Gotische bank in het koor van de Andreaskerk
in Westeremden 2010, 96 x 122 cm

Rode kruisbessen 1982, 13 x 16 cm

Rode uien 1987, 13 x 16 cm

Walnoten in bolsters 2002, 40 x 62,5 cm